

بناهای مشهور ایران
از عصر صفوی

معصومه رحیمی امین

انتشارات پورصائب

بناهای مشهور ایرانی در عصر صفوی

نویسنده: معصومه رحیمی امین

طرح جلد و متن: جواد واعظی

کارشناس مسئول: مهندس محمد چاش

نوبت انتشار: اول - ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۴۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۵۵۱۱-۲-۶

قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، شماره ۲۴۳

poursebpublication@gmail.com

ارتباط با مشتریان: ۰۱۱۹۵۱۱۲۳۰۱

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه: رحیمی امین، معصومه، ۱۳۴۸-

عنوان و نام پدیدآور: بناهای مشهور ایرانی در عصر صفوی/

نویسنده معصومه رحیمی امین.

مشخصات نشر: قم، پورصائب؛ ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۱۶۰ ص: ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۵۱۲-۲-۶

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: اصفهان -- آثار تاریخی

موضوع: Esfahan (Iran) -- Antiquities

موضوع: ایران -- تاریخ -- صفویان، ۹۰۷ - ۱۱۴۸ ق.

موضوع: 1736 - 1502, Iran -- History -- Safavids

رده‌بندی کنگره: DSR۲۰۷۳ ۱۳۹۶

رده‌بندی دیویی: ۹۵۵/۹۳۳۰۴۳

شماره کتابشناسی ملی: ۵۶۹۳۰۸۴

فهرست

۹.....	مقدمه
۱۸.....	اشاریه و زندیه
۱۹.....	قاجاریه و معاصر
۱۹.....	معماری صفویه در اصفهان
۲۷.....	بناهای مشهور دوره صفوی
۲۸.....	ویژگی های معماری اصفهانی
۲۹.....	کاخ عالی قاپو
۳۰.....	مسجد امام اصفهان (مسجد شاه)
۳۰.....	مسجد شیخ لطف الله
۳۱.....	مجموعه وکیل شیراز
۳۲.....	مسجد و مدرسه آقا بزرگ کاشان
۳۲.....	جایگاه هنر در دولت صفوی
۳۳.....	معرفی اجمالی شهر اصفهان
۳۴.....	معماری دوره صفوی
۳۷.....	مکان های دیدنی و تاریخی
۳۹.....	چکیده ای کوتاه از هنر دوره صفوی
۴۰.....	ویژگی های معماری دوره صفویه
۴۱.....	شهرسازی
۴۸.....	ساخت و سازه
۴۸.....	الف) ایوان فضای احیاء شده
۴۹.....	ب) تغییرات در پلانها (ته رنگها)
۵۰.....	ج) تغییرات در پوششها و جای گذاری پایه ها و دیوارها

۵۳.....	د) گنبدها.....
۵۳.....	آمودها (تزینات یا الحاقات غیرسازه‌ای).....
۵۴.....	الف - کاشی هفت رنگ.....
۵۵.....	ب - رنگ.....
۵۵.....	ج - نقش بر دیوار.....
۵۶.....	د - نورپردازی.....
۵۷.....	ه - آینه کاری و گچ‌بری.....
۵۷.....	و - اجر چینی و آمودهای چوبی.....
۵۹.....	دندر دروه صفوی از زاویه دیگر.....
۶۰.....	موسیقی.....
۶۱.....	نقاشی.....
۶۳.....	تذهیب.....
۶۳.....	خوشنویسی.....
۶۳.....	صحافی و تجلید.....
۶۴.....	معماری صفویه و نقدها.....
۷۳.....	تاریخ معماری ایران و نقش صفویه در آن.....
۸۲.....	معماری اسلامی و نقش صفویه در آن.....
۸۴.....	معانی و تعاریف.....
۸۶.....	معماری بازی است با اشیاء در زیر نور.....
۸۶.....	ریشه واژه معماری.....
۸۷.....	بخش‌های معماری.....
۸۷.....	معماری مقدس (مذهبی).....
۸۸.....	جنبه‌های روحانی معماری مقدس.....
۸۹.....	اسلام.....
۹۳.....	زیبایی معماری اسلامی.....

معماری دوران اسلامی.....	۹۵
مصالح ساختمانی استفاده شده در معماری اسلامی.....	۹۸
«گچ».....	۹۹
«کاشی».....	۹۹
«خشت».....	۱۰۰
«سنگ».....	۱۰۰
«چوب».....	۱۰۰
«شیشه».....	۱۰۱
تأثیر هنر اسلامی در غرب.....	۱۰۴
برخی از آثار به جای مانده و بناهای متعلق به عصرهای مختلف در ایران	
.....	۱۱۰
۱- آغاز عصر سلجوقی تا پایان دوره تیموری.....	۱۱۰
۲- آثار معماری ایران از صفویان تا دوران معاصر.....	۱۱۱
نتیجه.....	۱۱۳
معماری ایران و نقش صفوی.....	۱۱۳
درباره خاندان صفوی.....	۱۲۲
معماری ایران باستان و نقش دوره صفوی.....	۱۳۰
• دوره اشکانیان یا پارتیان.....	۱۳۵
• دوره ساسانیان.....	۱۳۶
• دوره پهلوی.....	۱۴۴
معماری گذشته ایران و دوره صفوی.....	۱۴۵
• توجه به میراث گذشته و استاد کاران قدیمی.....	۱۴۹
الهام گرفتن از معماری سنتی - رون - پنام - عدم تقلید.....	۱۵۸

مقدمه

یکی از درخشانترین دوره‌های هنر ایران پس از اسلام دوره صفویه است. در سال ۹۰۷ قمری (۱۵۰۲ م.) شاه اسماعیل، سلسله صفوی را تاسیس کرد. در این دوره مراکز و کانونهای صنعتی و هنری در ایران افزایش یافت، و ابتدای تأسیس این سلسله، تبریز پایتخت بود و به همین سبب این شهر مرکزی شد برای فعالیتهای هنرمندانی مانند خطاطان، تذهیب‌کاران، نقاشان و صحافان و همچنین هنرمندانی که در دیگر فنون و صنایع کار میکردند و هنرمندانی که در صنایع منسوجات و بافت پارچه به کار می‌پرداختند.

در اواخر قرن دهم قمری، در زمان شاه عباس پایتخت از قزوین به اصفهان انتقال یافت. با انتخاب پایتخت جدید، این شهر به عنوان یکی از درخشانترین شهرهای شرق گسترش پیدا کرد. بازارها، کاخها، مساجد، باغها، پلها در نقشه شهر گنجانیده شده بود. در این زمان همه بناهای مذهبی با تزیینات کاشیکاری آرایش شدند. بناهای مسجد شیخ لطف‌الله سر در قیصریه و مسجد امام (شاه) در میدان نقش جهان با کاشیهای معرق مزین شدند. آجرهای مربع کاشی منقوش، معروف به آجرهای «هفت رنگ» در بناها به مقیاس گسترده مورد استفاده قرار گرفت. نقش و نگار کاشیها و رنگهای آنها زینت خاصی به بناهای این

دوره بخشیده است. نه تنها دیوارها، بلکه گنبدها، ایوان، طاقماها سردر ورودیها و مناره با کاشی و موزاییک آراسته شد. ساخت سردرهای بزرگ با کاشیهای شفاف و گجبری مقرنسکاری در عصر صفویه پیشرفت بسیار داشت. ترکیب سردر بزرگ و مناره‌های طرفین آن با صحن چهار ایوانی و ساختمانهای اطراف آن و قراردادن گنبد به گونهای که با همه ساختمان متناسب باشد، در معماری زمان صفوی به درجه کمال رسید. با توجه به امنیت ایران در این دوره بناهایی بزرگ و عالی مانند کاخهای عالی قاپو، چهل ستون، هشت بهشت و تالار اشرف در اصفهان و بقعه شاهزاده حسین، سردر عالی قاپو و چهلستون در قزوین ساخته شدند. دیوارهای این کاخها از کاشیهای خوش آب و رنگ پوشیده شده و میان مجموع آنها با نقوش نقاشان معروف آن دوره پیوند هست. سقفها و دیوارها نیز غالباً با مینت کاری تزیین میشدند.

تزیینات چوبی در بناهای غیر مذهبی دارای نقش اصلی بود و در آنها میزان بیشتری از تذهیب کاری و نقاشیهای لاکه استفاده میشد. طرحهای آنها با هنر مینیاتور دارای رابطه نزدیکی بود. کدگذاری و خراطی به ویژه در درها و سقفها خود هنر خاصی در این دوره بوده است. نقاشیهای دیواری (فرسک) در کاخ عالی قاپو، قصر اشرف و

چهلستون و همچنین آیینکاری به عنوان نوعی تزئین جدید در بناها، مانند آئینه خانه، مورد استفاده قرار گرفته است.

به طور کلی قرن دهم و یازدهم قمری، به عنوان دوران شکوفایی هنرهای اسلامی ایران، و اصفهان یکی از مهمترین و زیباترین شهرهای این دوره بوده است. بناهای بزرگ شهر اغلب با کاشیکاریهای زیبا تزئین شده‌اند. رقتی شاه عباس اصفهان را پایتخت خود قرار داد، نقشه جدیدی برای شهر طرح کرد: خیابان بزرگ و معروف چهارباغ را او ساخت و طرفین خیابان را دستور داد درخت بکارند. این خیابان به پل بزرگی که روی زاینده رود است، میرسد. در میانه شهر، میدان بزرگ «نقش جهان» قرار دارد. مسجد امام (شاه) در سمت جنوب و قصر عالیقاپو در مغرب و مسجد شیخ لطف‌الله در مشرق و سردر بازار قیصریه در شمال آن جای گرفته‌اند. این میدان جای چوگانبازی بوده و دروازه‌های سنگی که برای این بازی ساخته شده، هنوز در دو سوی میدان موجود است. در چهار سوی این میدان دریا دویست باب حجرات در دو طبقه ساخته شده است.

بنای مسجد امام (شاه) که در جنوب میدان واقع شده، از لحاظ معماری و کاشیکاری و حجاری و عظمت گنبد و مناره‌های بلند آن، از شاهکارهای قرن یازدهم قمری است. کتیبه سر در اصلی مسجد بر روی کاشی معرق و به خط ثلث علیرضا عباسی نوشته شده و تاریخ

۱۰۲۵ ق. بر آن است. معمار این مسجد «استاد علیاکبر اصفهانی» و مباشر ساختمان «محب علی بیگانه» بوده‌اند.

عالیقایو با ایوان بلند آن در مغرب میدان جای دارد. عالیقایو دارای جلوخان و شش طبقه ساختمان است که در هر طبقه تزیینات و کچبری و نقاشی موجود است. ایوان رفیع آن با ستونهای چوبی و سقف خاتم نیز بسیار جالب است.

مسجد شیخ لطف الله که در شرق میدان واقع شده، گنبد زیبایی دارد که آن کاشی پوشیده شده و طرح آن نقش تاک یا اسلیمی بزرگ است و با شکل و اندازه گنبد تناسب کاملی دارد. راهروی مسجد که به شبستان و محراب بینظیر آن منتهی میشود، دارای کاشیکاری خشتی بسیار زیبا و پنجره‌های سنگی مشبک است. کاشیکاری داخل شبستان شامل کاشیهای هفت رنگ و معرق کاریهای زیباست و کتیبه‌های معرق و قطار و پیچ کاشیس فیروزهای و پنجره‌های مشبک کاشی است، طرح نقوش و رنگ آمیزیهای متنوع و ایوان نارنجی و لاجوردی، جلال و زیبایی خیره کننده‌ای به این شبستان بخشیده است. کاشیکاری سقف داخلی شبستان، با طرح لوزی و ریزه کاریهای خاصی که در آن به کار رفته اعجاب انگیز است. محراب کاشی معرق و مقرنس کاری آن نیز در زمره آثار مهم هنری است از لحاظ صنعت کاشی پزی و معرق کاری، شاهکاری به شمار میرود.

سردر بازار، بخش شمالی، علاوه بر کاشی کاری زیبا، مجالس نقاشی زیبایی دارد که قسمتی از آن شامل تصاویر جنگ شاه عباس با ازبکان و مجالس بزم شاهی است.

کاخ چهلستون، با ۲۰ ستون چوبی بلند در ایوان، و تالار آینه با سقف منقوش و زRANDOD و منبت کاری و گچبری و نقاشیهای عالی، یکی از مشهورترین کاخهای این دوره است.

قصر هشت بهشت نیز از نظر بُعد مناظر باغ به میزان وسیعتری اهمیت مداری دارد. این قصر را برای جشنهای مجلل در نظر گرفته بودند. شهرت این کاخ گذشته از جنبه معماری و زیبایی، به سبب استفاده از سنگهای مرمر و طاق مقرنس کاری و نقاشی مناظر کاشیکاری خاص آن است. آینه کاری این کاخ عامل دیگری در زیبایی بنا بوده است.

تالار اشرف، شامل یک تالار بزرگ و طاق در کنار آن است. اهمیت این بنا گذشته از نظر معماری و سقفهای بزرگ ضربی، به خاطر مقرنس کاری و نقاشی و تصاویر طلاکاری سقف و شاه نشین آن است.

مدرسه چهارباغ با سردر ورودی و گنبد و دو مناره رفیع از نظر شیوه کاشیکاری و رنگ آمیزی جلب نظر میکند. بنای زیبای این مدرسه و کاروانسرا، و بازار در خیابان چهارباغ احداث شده است.

به امر شاه عباس، در سراسر ایران، کاروانسراهای بزرگی نیز اغلب از آجر و گاهی از سنگ ساخته شده است. در این دوره به علت دو جنبه مهم مذهبی و اقتصادی، تعداد زیادی کاروانسرا ساخته شد. شیوه ساختمانی کاروانسراها بیشتر چهار ایوانی است، ولی انواع دیگری مانند مثلث، هشت ضلعی، دایره، کوهستانی و متفرقه در بین این بناها دیده می‌شود. از کاروانسراهای این دوره مهیار در اصفهان، کاروانسرای بیستون در کرمانشاه، کاروانسرای مادرشاه و شیخ علی خان در اصفهان و امین آباد را می‌توان نام برد.

در دوره صفویه همچنین تعداد زیادی پل ساخته شد. معماری این پلها از نظر زیبایی و شیوه پاساژی بسیار چشمگیرند. پل الله وردی خان یا ۳۳ پل در انتهای خیابان چهارباغ در اصفهان در دو طبقه بر روی رودخانه زاینده رود واقع شده و ۳۰۰ متر طول و ۱۴ متر عرض دارد. در دو سوی جاده اصلی، راهروی سرپوشیده‌ای برای پیاده روان ساخته شده است.

پل خواجو که بر روی زاینده رود ساخته شده از نظر معماری و کاشیکاری مشهور است. طول پل ۱۳۲ متر و عرض آن ۱۲ متر است. این پل چیزی بیش از وسیله عبور از رودخانه بوده، از لحاظ تناسب و جلوه، زیبایی چشمگیری دارد. این پلها نه تنها برای عبور بلکه برای توقف نیز طراحی شده است و در آنها جاهایی برای تفریح و درنگ

وجود دارد. در سراسر طول پل، غرفه‌های کوچک زیبایی تعبیه شده که با کاشی و نقشهای دیواری زیبایی آراسته است.

از زمان صفویه بناهای تاریخی بسیار دیگری در ایران وجود دارد، چون مجموعه بقعه شیخ صفی در اردبیل، بخشهایی از مجموعه آستان قدس رضوی (ع) در مشهد. مجموعه بنای کنونی بقعه شیخ صفی شامل مجموعه‌های از گورهای شاهان شاهزادگان دوره صفوی و چند ساختمان دیگر به نام چینی خانه، مسجد و جنتسرا، حرم خانه، خانقاه چراغخانه، شهیدگاه و متعلقات دیگر است. مقبره استوانه‌ای شکل با گنبدی کوتاه پوشانده شده است و دور برج از خارج دارای کتیبه بزرگی آجری است و نام «الله» با کاشی روی آن تکرار شده است. آستان پرشکوه قدس رضوی (ع) طی قرنهای متوالی، زیارتگاه همه مسلمانان جهان بوده و خود شامل مجموعه متعددی است. گنبد زرین بنا دارای دو پوشش است که پوشش خارجی آن طلاکاری است. این گنبد کتیبه‌ای به خط علیرضا عباسی خوشنویس دوره عباسی دارد. دو مناره طلا بر روی ایوان عباسی و ایوان جنوبی قرار دارند. طلاکاری ایوان صحنه کهنه به فرمان نادرشاه افشار انجام شده. بازار این روستا که به «ایوان نادری» معروف است.

حرم بنای چهارگوشی است که هر ضلع آن تقریباً ده متر است و ازاره آن با کاشیهای خشتی مزین شده است. این کاشیها با نقش و

نگار بدیع و طلاکاری در زمره زیباترین انواع کاشی است. به طور کلی برخی از بهترین تزیینات و آئینه کاری و نمونه کاشیکاری سه دوره تاریخی متوالی را در آن مکان مقدس میتوان دید، زیرا مسجد گوهرشاد در زمان تیموریان، صحن کهنه در زمان صفویه و صحن نو در دوره قاجاریه ساخته شده است.

با نگرشی کلی به هنرهای این دوره، باید پذیرفت که در دوره صفوی، بار دیگر عصر نوین و درخشانی در هنر ایران طلوع کرد. هنر بزرگ ایران، چنانکه برخی به نادرست تصور کردند، منحصر به دوره پیش از اسلام نیست، بلکه در هر دوره، هنری که در نوع خود زیبا و کامل بوده پدیدار شده است. در قرن دهم قمری هنرمندان ایران به مزایا و نتایج تازه‌های دست یافتند. در آن دوره قالیهایی بافته شده که تا آن تاریخ نظیر نداشته است. به نوشته پروفیسور پوپ امریکایی: «بعضی از قالی و قالیهای این دوره با نخهای طلا و نقره بافته شده و رنگ اصلی حاشیه معمولاً با رنگ زمینه آن نباین دارد. یونانیان که از جلال و شکوه جامه‌های ایرانی در شگفت بودند اگر جامه‌های شاهزادگان ایرانی را در زمان شاه عباس میدیدند چه میگفتند؟ زیبایی که از زر و سیم ساخته شده بود همچون آب در حرکت و نرم به نظر می‌آید و بر آنها چنان نقشهای زیبا به فاصله‌های متناسب طرح شده که به فقط عالی و باشکوه جلوه میکرد بلکه جلال آنها بارز و هویدا بود».

به راهنمایی و استادی هنرمندانی چون بهزاد، میرک، سلطان محمد و رضا عباسی نقاشی رنگی و قلمی در رنگ آمیزی و زیبایی و تناسب خطوط به درجه کمال و درخشندگی رسید. لطافت در تجسم و تصور و نشاط و تابش و مهارت با هم ترکیب شد و یکی از معروفترین و کهن‌ترین هنرها را به درجات تازهای از اعتلا رساند. علاوه بر هنر نگارگری، قالبافی، نقاشی، و منسوجات باید به ظروف سفالی و فلزی این دوره هم توجه کرد.

گفته‌اند که شاه عباس صفوی به جمع آوری ظروف سفالین سخت علاقه داشت و دستور داده بود در عالی قاپوی اصفهان و مقبره شیخ صفی الدین در اردبیل اتاقهای مخصوصی به این منظور بسازند و جاهایی در دیوار برای نگاه داشتن ظروف آماده کنند.

در این دوره ظروف سفالین پیوسته از چین به ایران آورده میشد و سفال سازان ایران از آنها تقلید میکردند. به نوشته شاردن، سیاح فرانسوی: «ظروف ایرانی در این دوره از لحاظ صافی و شفافیت و جنس از ظروف ساخت چین کمتر نیست». اختیار در رنگ آبی و سفید در دوره صفوی، برای اغلب ظروف و نیز پرداخت نقشهای برجسته بر روی طراحیها و اندودکردنشان با لعاب سبز یشمی و آبی لاجوردی و سورمهای نمودار جنبه‌های اصلی این تمایل اند.

در فلزکاری عصر صفوی، بر پایه سنتهای قدیم و مهارت فلزکاران این دوره، هنرمندان چیره دستی مجال ظهور یافتند. مصنوعات طلاکاری، نقره کاری و برنج سازی رونق بسیار داشت و آهن و فولاد نیز گاه طلا و نقره کوب میشد. طراحان و نقاشان، این زمان با ابداع سیوه‌های جدید، موازین تازهای در سبکهای خود ایجاد کردند. در نقره کاری و حکاکی ظروف، پایه‌های شمعدان یا بخوردانها، نوشتار اشعار فارسی به خطوط خوش نستعلیق جایگزین کتیبه‌های عربی شد.

افشاریه و زندیه

ظهور نادرشاه افشار بر سلطنت صفویه خاتمه داد. با آنکه در عالم سیاست به او اهمیت بسیار داده شده است. اما در این دوره در عالم هنر پیشرفت چشمگیری دیده نمیشود؛ تنها زرگری و طلا و نیز میناکاری ترقی داشته است. همچنین بعضی از آثارهای نفیس مذهب در دست است که به زمان نادر نسبت داده میشود، کاخ خورشید و برجهای دیده بانی شهر کلات از هنر معماری این دوره است.

اندکی پس از مرگ نادر، کریمخان زند در شیراز مستقر شد و در آن شهر عمارات بزرگی بنا نمود که به نام او مشهور است. از جمله آنها، ارگ کریم خان، مسجد، حمام و یک بازار است. از ویژگیهای کاشیکاری این دوره، استفاده از نوعی رنگ گل سرخ است که در زمان